

FÖRORD

Den här essän om Södra Latins skolhus är skriven av Per H Elander, fil. lic., lärare på skolan i svenska, historia, samhällskunskap och filosofi under senare delen av 1900-talet. Det finns inget datum på den, men den bör ha tillkommit i slutet av 50-talet, eftersom det sägs att flickor snart skulle komma till Södra Latin, vilket skedde 1961.

Stockholm i januari 2015

Peter Lundborg
Södra Latinare 1962 - 1966
Ordförande Föreningen Södra Latinare

Arnold

Kring och om Södra Latins skolhus.
Anteckningar om tomt, arkitekt och byggnad
av P H Elander

Kring och om Södra Latins skolhus.
Anteckningar om tomt, arkitekt och byggnad
av P H Elander

På stadsingenjör Tillaeus ansedda Stockholmskarta från år 1733 bär den plats som skulle bli Södra Latins skoltomt de ännu bevarade kvartersnamnen Östergötland och Laxen. Dessa långsmala kvarter omges av Paulsgatan, Skaraborgsgatan, Maria Högbergsgata och Quarngränd; de åtskiljes av Återvändsgränd (numera Ragvaldsgatan) som visserligen på nämnda karta är framdragen till Maria Högbergsgatan, men som knappast torde ha varit framkomlig i denna sin södra del - därpå tyder redan gatunamnet. Här sköt nämligen en av Åsöns högsta bergknallar upp sin rygg ("det öfver större delen av tomten varande höga bärget". Årsredog 1892). På denna stod enligt Tillaeus två kvarnar: Stora Tuna och Cristian Hanssons (stavn efter Tillaeus). Om den senare - den torde ha stått på den plats över vilken nu huvudbyggnadens östra länga reser sig - ger stadsingenjören en upplysning: "Hvilken afbran d 1 Maj 1723".

Tomten
(1733)

Anteckningar bevarade i Katarina Kyrkas arkiv berättar om denna olycksquarn att den i rykande västlig storm börjat brinna och antänt träbebyggelsen österut. En väldig gata brändes upp över Katarinaberget. Hela norra delen av församlingen skall ha blivit lågornas rov. Jean de la Vallées Katarina kyrka - fullbordad i slutet av föregående århundrade (Nordberg, Katarina kyrka i verket Sveriges kyrkor - härjades svårt. Med brak störtade kyrkklockorna - polskt krigsbyte (enligt Elers, Stockholm 1801) - ur mittornet och rev med sig brinnande virke som antände kyrkans inredning. Endast murar och valv stod kvar av denna vackra påkostade byggnad. Bellman alluderar med all sannolikhet på denna olycka i den femtiofjärde episteln - Aldrig en Iris:

I det djup Cyclopen vidden svafnar
Har han en gång störtat Templets gaflar.

Vi går ungefär 150 år framåt i tiden. Vi stannar vid Nehaus 1877 utgivna Stockholmskarta. Denna skall enligt traditionen vara ridad från luftballong^{*}. På den är fastigheter etc avtecknade så att kartan närmast motsvarar ett flygfotografi taget som perspektivbild. Gatunamnen är desamma som på Tillaeus karta (dock att Paulsgatan kallas S:t Paulsgatan och Quarngränd Maria Kvarngata). Södra Latins tomt förefaller att vara bebyggd längs Skaraborgsgatan och Maria Kvarngata fram till dessa gators backar ner mot Maria Högbergsgata. På den oländiga södra delen fanns endast några mindre byggnader (inritade på karta som bifogats Stadsfullmäktiges Beredningsutskotts utlåtande 1886). Några kvarnar syns ej längre till. Snett åt vänster mot Återvändsgränds mynning vid S:t Paulsgatan urskiljer man Maria femklassiga läroverks skolbyggnad (den lämnade vid sekelskiftet bl a plats för Maria Församlingshus). På nämnda karta ser man Maria läroverksbyggnad i det skick den erhållit efter den ombyggnad som fullbordades vid slutet av år 1856. Längs S:t Paulsgatan var skolhuset nu uppbyggt i tre våningar efter ritningar av "conducteuren" Hallén (Uppgift av Nils Löfman. Konduktör lägre tjänsteman vid Överintendentämbetet, Fortifikationen eller Amiralitetet.) Fasaden var nyklassisk med kvadersten och fyrkantiga fönster i de två undre våningarna och med rundbågefönster i den översta, vilken avskiljdes från de två undre av en klassiserande horisontell fris, som påminde om taklistens utformning på Södra Latins skolhus. Fasadens mittparti hade formen av en fronton som kröntes och flankerades av paömetter. I hörnorna begränsades den övre våningen av lisener som var ornamenterade med vertikalt ställda rektangulära fält. (Denna korta beskrivning av Maria skolas sista skolhus har jag här meddelat därför att Södra Latins arkitekt, då han ritade dess huvudfasad, möjligen sökt en viss anknytning till motsvarande fasad på "Maria läroverksbyggnad.")

Tomten
(1877)

"Maria skolas"
sista skolhus

I huset mittemot Maria läroverk (S:t Paulsgatan 13, hörnhuset till Återvändsgränd, numera Bröderna Sandströms skidfabrik) hyrdes sedan 1872 vilket år man kluvit Stockholms Gymnasium i

De äldsta loka-
lerna för Gymna-
siets södra av-
delning

* Denna i original relativt svåråtkomliga karta har skänkts till skolan av gymnastikvaktmästare Ekholm. Från denne intresserade Stockholmskännare härrör uppgiften om kartans tillkomst.

två avdelningar - den norra och den södra - lokaler för gymnasiets södra avdelning.* I S:t Paulsgatan 13 hade under ett par år i slutet på 1850-talet "Teatern på Södermalm" hållit till. Det var sedan den gamla Södra teatern brunnit och innan den nya uppförts på den gamlas tomt. Teaterlokal i fastigheten torde ha varit den s k "kyrksalen", där nu sedan länge en synagoga har varit inrymd. Hus liksom böcker har sina öden. De lokaler som uppläts för Södra avdelningens "sjätte nedre, sjätte öfre, sjunde nedre och sjunde öfre" kallar Carl von Friesen i årsredogörelse 1892 "provisoriska", "delvis olämpliga och otidsenliga". "Skolgården var "en trång bakgård med uthus och rännstenar". (Dageens södralatinare föreslås vid tillfälle att ta sig en titt på den genom portvalvet.)

Att gymnasiets södra avdelning inrymts i lokaler mittemot och vid samma gata som Maria femklassiga läroverk kallar Carl von Friesen "en händelse som såg ut som en tanke". Hösten 1878 förordnade nämligen Kungl Maj:t att fr o m den 1 juli följande år det två skolorna skulle utgöra latinlinjen "fullständigt högre elementarläroverk". Det nya läroverket - Södra latinläroverket - fick som förste rektor R Törneblad. Denne blev emellertid snart nog bankofullmäktig i Riksbanken. Hans omsorg om den studerande ungdomen kom därefter närmast att inskränka sig till att vara enväldig härskare över Riksbankens avbetalningslån. Som medlem av den kommitté som framlade förslag till ny läroverksbyggnad kom han dock att även senare verka för vår skola. Den som under grundläggningsskedet satte sin prägel på skolan, som knöt den samman och ingöt sin anda i den, torde likvisst ha varit rektor Carl von Friesen. Möjligen är hans anda ännu förnimbar. Man vill gärna hoppas det. Hans byst prydde till för en kort tid sedan jämte några vackra träd den främre skolgården.

Södra Latin
upprättas

Stockholms äldsta "läroverk" (jag borser från trivialskolan

=====

Kommunen övertar
skyldigheten att
hålla skolhus

* Stockholms Gymnasium upprättades 1821. Det var Stockholms första sedan drottning Kristina av brist på elever 1668 flyttats till Gävle. Stockholms Gymnasium hade lokaler på gråmunkeklostrets gamla tomt på Riddarholmen i en vacker nyanfikt byggnad Birger Jarls torg 7 invid Gymnasiastrand. Huset bär ännu över porten skolans namn. Stockholms äldsta "fullständiga högre elementarläroverk" är Nya Elementarskolan, numera förflyttad till Ängby, vars förste rektor var Carl Jonas Love Almquist.

i Själagårdsgatan och från Tyska skolan i hörnet av Tyska skolgränd och Själagårdsgatan) Klara, Maria, Katarina och Jakobs skolor hade varit inrymda i lokaler som tillhörde den församling till vilken skolan varit förlagd. 1967 fastställde emellertid Kungl Maj:t att kommunen skulle övertaga församlingarnas skyldighet att hålla skollokaler (1860-talet var ju den för vårt rike grundläggande kommunallagstiftningens årtionde).

Sommaren 1885 tillsatte Stadsfullmäktiges Beredningsutskott en särskild kommitté på fem personer för att uppgöra förslag till läroverksbyggnader för Södra Latin och Realläroverket (=Norra Real). Denna kommitté bestod av kamrer C E Ekgren, bankofullm R Törneblad, arkitekt A Kumlin - som bl a ritat Jernkontorets hus, Grand Hotell och Ladugårdslands folkskola - Sixten von Friesen - bror till Södra Latins Carl och rektor vid Realläroverket - och stadens byggnadschef major C J Knös. Om rektor Sixten von Friesen skriver rektor Knut Bohlin (i Acta och Minnen från Maria skola och Södra Latin): "Märkvärdigt nog var Carl von Friesens broder, rektor Sixten von Friesen, hans raka motsats i sitt arbetssätt: han fördjupade sig i detaljer, studerade all tillgänglig litteratur han kom över och arbetade sig tungt fram till sin mening. När Högre realläroverket som först hade sina lokaler i gamla Stadshuset, Götgatan 1, skulle få en nybyggnad, gick han igenom otaliga årsprogram för tyska läroverk, och resultatet blev det för sin tid storartade läroverkshuset i dåtida tysk Rohbaustil, Roslagsgatan 1. "

Kommitté som skall upprätta förslag till nya skollokaler för Södra Latin och Norra Real

Om det förslag som denna kommitté lade fram yttrade sig Carl von Friesen mycket erkänsamt: "Med stadig hänsyn till pedagogiska och hygieniska kraf uppkastas här i alla detaljer planen till läroverksbyggnadens anordning, och arbetet torde kunna betraktas som en urkund af hög rang och en ypperlig ledning vid uppgörandet af planer till läroverksbyggnader i allmänhet. För sitt särskilda syfte blef komitébetänkandet helt och hållet bestämmande, och förtjänsten af de nya skolhusens ändamålsenliga anordning ligger till största delen hos dess upphofsmän".

Hösten 1887 började man riva de gamla byggnader som stod på tomten, schakta undan jord och spränga bort berg. Följande år fortsatte man att spränga, göt de stora terrassmurarna och fyllde ut gårdsplanet. Det därpå följande året sprängde man fortfarande, men kunde också lägga grund till och resa läroverksbyggnaden samt få denna under tak. 1890 fasadmurade och fogströk man. "Så var det storartade arbetet fullbordat i Augusti månad" (1891). "Den vackra läroverksbyggnaden stod färdig på sin imponerande plats, en värdig tvillingbroder till realläroverkets ett år tidigare fullbordade hus i hufvudstadens nordligaste trakt".

Läroverksbyggnaden
uppföres

Carl von Friesens smakomdöme om byggnadens arkitektur bör kanske inte närmast ses mot bakgrunden av att han disputerat för graden i ämnet estetik (Olika åsikter om de sublimes). Snarare var det väl den flyhänte administratören, mannen med den snabba praktiska intuitionen och "det av all sakkunskap oförvillade omdömet", det ofta med en befriande verkan applicerade sunda förnuftet - d v s den man vars begåvningstyp Knut Bohlin sköt bestämma ungefär så. Både Carl von Friesen och Knut Bohlin själv torde rymmas under beteckningen "åttiotalsmänniskor" - hur olika varandra de eljest var.

Olika bedömning
av byggnadens
arkitektur

I Verldshistoria utgifven af Ernst Wallis 1879 skrev Carl von Friesen om litteratur och konst under tiden 1789-1871. Om sin egen tids arkitektur yttrade han här: "Ju närmare vi komma vår egen tid, dess mer finna vi, huru inom arkitekturen de rent estetiska intressena få träda tillbaka för de mer praktiska; det är vår egen tids realistiska rigtning, som allt mer gör sig gällande. Den yttre byggnadsstilen varder jämförelsevis en bisak, och äfven monumentala byggnader förete en skäligen regel- och meningslös blandning af olika stilar; på byggnadens inre nedlägges deremot mer möda; trappuppgångar och förstugor göras prydliga och rymliga, och den allra största kostnad nedlägges på själfva rummens anordning, hvarvid ej blott ljus- och måttförhållanden afvägas efter trefnadens och "komfortens" fordringar, utan äfven vid dekorationer och möbelanordningar fästes största afseende".

Olof Arvid Stridsberg som intogs i Maria skola den 2 febr 1843 (enligt avgångsbetyg avtr i Acta och Minnen ...) och som berättar skolminnen därifrån så redbart, friskt och konkret-åskådligt att man erinras om Nahum Fredrik Bergströms krönika, kallar skolhuset "ett sannskyldigt skolpalats" (Samlingsverket Stockholm, utgivet av E W Dahlgren 1897). Även detta omdöme har man väl närmast att se berättigad stolthet över frikostigheten hos det allmänna och över ändamålsenligheten och konsekvensen vid anstalternas fullföljande.

På den av gamla stockholmare i kär hågkomst bevarade Allmänna Konst- och Industriutställningen 1897 i Friesens park på Djurgården var vårt läroverk representerat med beskrivning och ritningar - jämte ett fåtal andra läroverk. "Af de nyaste och bästa läroverksbyggnaderna för allmänna läroverk finnes ritningar och beskrifningar - utställda. Dessa läroverksbyggnader voro Södra högre läroverket och Högre realläroverket i Stockholm, Högre realläroverket i Göteborg, Högre läroverken i Sundswall, Vexjö och Lund samt treklassiga läroverket i Varberg" (Loström, Allm Konst- och Industriutställningen 1897, del I, sid 385). På Stockholms stads avdelning fanns på samma utställning beskrivning och ritningar av Norra Latins skolhus.

En senare generation kunde emellertid reagera starkt mot ett byggnadsverk som stundom föreföll den rent av monstruöst. Sven Stolpe, Ungdom (1957): "Skolbyggnaden skrämde mig från första stund genom sin storlinjiga och konsekventa fulhet. Jag har sedan många gånger undrat dels hur det sett ut i huvudet på den stackars arkitekt som skapade denna horor dels vilken omedveten depression denna fulhet måste ha utsatt generationer av söderpojkar för. Interiören var lika förfärlig som exteriören - aulan rent förfärlig. Ingen vägg hade ett betydande konstverk, färgerna var fränstötande, korridorerna fängseliknande ..." "... ett vederstyggligt skolhus ..." "... det stora skräckhuset på Söder ..."

Arkitekten hette Per Emanuel Jönsson Werming och föddes 1840 på ett bruk i Gustav Adolf socken i östra Värmland vid gränsen till Dalarna. Wermings far uppges ha varit faktor, vilket

Arkitekten.
Levnadsbana

bl a kan vara beteckning för en arbetsledare vid ett bruk. Väststånd kan knappast ha rätt i hemmet, ty då Werming aderton-årig kom till Stockholm fick han försörja sig som murarelev vid Södra Teatern som då uppfördes efter ritningar av Åbom. Med omvittnad kraft och energi gjorde han den långa vägen inom muryrket kortare för sig, blev gesäll, studerade vid Slöjdskolan 1860-1862 och vann sistnämnda år inträde vid Konstakademien, där tidens arkitekter utbildades. Werming utexaminerades från akademien 1867. Under hela utbildningstiden hade han försörjt sig som arbetsledare under olika byggmästare. Han verkade som arbetsledare bl a då Tekniska skolan och Ateljébyggnaden vid Kungsträdgården uppfördes.

Efter akademistudierna var Werming verksam som praktiserande arkitekt i Stockholm 1867-1875. Den stora gatureglering som påbörjades sistnämnda år ökade behovet av arbetskraft på stadens byggnadskontor. Härvid kom Werming i stadens tjänst och antogs 1879 sin byggnadsbiträde på byggnadskontoret: "stadens mindre husbyggnadsarbeten (såsom reparationer, förändringar i befintliga hus m m) hade nämligen vuxit till ett sådant omfång, att den som skulle närmast leda dessa arbeten, borde uteslutande egna sig däråt". (Protokoll Drätselnämnden, Stadsarkivet) Dessa uppgifter hade förut ålegat arkitekten i byggnadskontoret, men denne hade "flera andra uppdrag och kunde inte odelat egna sig åt stadens tjänst." Efter hand tycks Werming ha fått sig anförtrödda även större uppgifter inom byggnadskontoret. Han kom senare att kallas stadsbyggmästare. Utom Norra Reals och Södra Latins skolhus har han också ritat de äldsta byggnaderna för S:t Görans sjukhus (Lundin, Nya Stockholm, Nordberg, Tolv vandringar). I en osignerad dödsruna i Svenska Dagbladet säges han också ha byggt Rosenluinds ålderdomshem, Epidemisjukhuset samt "Arbetsinrättningens omfattande komplex", men dessa uppgifter har jag ej lyckats verifiera (även om jag ej heller funnit några motstridande uppgifter). Det är omvittnat att det ofta är svårt att finna arkitekterna för äldre tiders byggnadsverk såvida dessa ej varit särskilt prominenta. Ritningarna - där dessa är bevarade - är ofta osignerade och arkitektuppgifter saknas merendels i samtida litteratur.

Werming uppnådde pensionsåldern 1905. Stadsfullmäktige skall därvid ha visat sin erkänsla genom att fatta beslut om att tilldela honom en "rundlig pension". Vid sin avgång som stadsbyggmästare skall också Werming ha blivit föremål för hjärtliga hyllningar och han blev därvid medlem av Illis quorum för förtjänstfull verksamhet i stadens tjänst. "I sällsynt grad hade han gjort sig förtjänt av denna utmärkelse" (anförd dödsruna). Werming vederfors dessutom den inte alltför vanliga utmärkelsen att bli hedersledamot av Byggnadsföreningen. Han dog åttioårig som änkeman och barnlös. Den relativt blygsamma kvarlåtenskapen gick enligt testamente till hustruns släktingar. Boksamlingen värderades i boupptäckningen blott till 100 kronor (böcker taxeras likväl som bekant lågt vid utredningar av dödsbon). Vid sitt frånfalle hade Werming i åtminstone femtio år varit bosatt på Östermalm. Han förefaller ha låtit litet tala om sig, men det kan ha haft någon grund i att han varit en anspråklös människa. När Carl von Friesen i årsredogörelsen 1892 - glad att ha fått det unga läroverket under eget tak - tackar olika befattningshavare vid det stora bygget, säger han om Werming att denne inte bara gjort ritningarna utan också lett arbetet "samt i allo varit själen i detsamma". Man vill gärna tänka sig att Werming som börjat sin bana i Stockholm som adertonårig murarelev på Södra teaterns byggnadsställningar själv var ute på ställningarna även då vår tegelborg restes för att se till att murarna gjorde gott svenskt hantverk. Ett sådant har dessa i vart fall gjort. Deras timlön torde ha uppgått till omkring 40 öre i timmen (byggmästare Georg Hesselman, Från skråhantverk till byggnadsindustri. Om husbyggen i Stockholm 1840-1940, Sthlm 1945, AB Tidskriften Byggmästaren, sid 180).

Wermings levnadsbana torde ha varit karakteristisk för tidens byggmästare och arkitekter. Hesselman skriver: "För hundra år sedan voro inte arkitekt- och byggmästaryrkena så åtskilda som senare. De båda yrkesgrupperna utbildades i stor utsträckning vid samma skola - Konstakademien. Sommarhalvåret arbetade eleverna på byggen för att lära muryrket och på vintern var det teoretiska studier. Några större krav på bokliga kunskaper för att vinna inträde vid Akademien ställdes icke." (a a sid 149).

Att lämna yttre data för Wermings liv låter sig självfallet ganska lätt göra. Svårare är det att få grepp om var i konst-historien han befinner sig. Detta kanske mest för att han förefaller att ha varit så litet konstnär själv. (Däremot torde han ha varit en ovanligt duglig byggmästare). När han bedrev studier vid Konstakademiens avdelning för byggnads-konst, verkade ännu Axel Nyström där som lärare och akade-miens sekreterare. Det är Axel Nyström som hos oss inleder den "eklektiska stilbildningen" (Cornell). Större inflytande på akademieleverna utövade nog den livlige och mångsidigt be-gåvade Fredrik Wilhelm Scholander, Nyströms egen måg och efter-trädare som akademiens sekreterare. Scholander skall som aka-demisk lärare ha strävat efter att göra sina elever grundligt förtrogna med den florentinska och romerksa renässansens for-mer. (Nordensvan). Att Scholander i dessa stycken haft en fli-tig och läraktig elev i Werming därom vittnar enskildheter i Södra Latins skolhus. Scholander skall ha varit emot stil-blandning och komponerade sina palats stilrent - mest i renäs-sansens anda (efter samme Nordensvan). (Exempel: Tekniska hög-skolan vid Drottninggatan.)

Estetisk
påverkan

Under sin fortsatta verksamhet som arkitekt kom emellertid Werming att ge sig stilblandningssträvandena i våld. I Svenskt porträttgalleri med biografiska upplysningar ut-givet av J Kruse, Sthlm 1901, uppges Werming ha ritat Byske kyrka är måhända felläsning av skrivstil för samme A F Ny-ström på grund av förväxling med en lokal storhet (?)) . A F Nyström var son till professor Axel Nyström, Wermings lärare på Konstakademien. När Werming vid mitten av sjuttio-talet blev knuten till stadens byggnadskontor hade A F Ny-ström i många år varit stadens arkitekt i byggnadskontoret. Han var åtta år äldre än Werming. Redan på sjuttio-talet fick A F Nyström uppdrag av Överintendentämbetet och byggde Sjö-krigsskolan 1877-1879. Han blev själv intendent i Överinten-dentämbetet 1886. Samma år stadsfästes hans ritningar för Riksarkivet. För Stockholms stad byggde han som arkitekt i byggnadskontoret bl a Saluhallen vid Hötorget. A F Nyströms förbindelser med Överintendentämbetet torde sammanhånga med

Wermings första
offentliga bygg-
nadsverk?

att hans egen svåger professor Scholander var intendent där sedan 1864. Det förekom ofta att kyrkostämmorna i socknarna på landet skrev till Överintendentämbetet och begärde ritningar, då man beslutat att bygga ny kyrka, ty denna myndighet skulle ju under alla omständigheter godkänna byggnadsritningarna innan någon kyrka kunde uppföras. Kyrkostämman i Själevads socken beslöt 1873 att man omedelbart skulle riva den gamla vackra medetidskyrkan, vilket också verkställdes (man hade så brått med detta att man stod utan kyrka då man skulle fira pingst). Därefter skrev kyrkostämman i nämnda socken till Överintendentämbetet och begärde anvisning på arkitekt för en ny kyrka. Nordensvan meddelar i sin konsthistoria att det var vanligt att äldre anlitade arkitekter överlät uppgifter, som de ej fann sig ha tid att genomföra själva, åt mera avancerade akademielever eller åt yngre kollegor. Den erfarnare arkitekten underkastade senare sin medarbetares verk en granskning och stod utåt - sedan han kunnat godkänna detta - som den ansvarige arkitekten.

Jag vill därför framställa en hypotes. Av sin svåger intendenten i Överintendentämbetet har A F Nyström fått uppdraget att bygga båda kyrkorna. A E Boström är felläsning för A F Nyström och en förväxling har därför skett med stadsarkitekten i Umeå. A F Nyström har överlämnat uppdraget att rita Byske kyrka åt Werming som han kunnat få anvisning på både av sin far och av sin svåger, ty både var Wermings lärare på Konstakademien. Detta har skett då Werming stod i begrepp att avsluta sina studier på Konstakademien eller då han just gjort det (Byske kyrka började man nämligen bygga redan 1868). A F Nyström har därefter godtagit Wermings ritningar och överlämnat den till svåger i Överintendentämbetet. Detta har "i nåder" gillat och stadsfäst dem. Härmed har ett samarbete inletts mellan A F Nyström och Werming som fortsatt då Nyström av sin svåger intendenten fick i uppdrag att rita Själevads kyrka och ånyo överlämnade uppgiften till Werming som de facto utförde den. När slutligen Nyström av sina många uppdrag hindrades att sköta sina alltmer omfattande uppgifter i byggnadskontoret har han kallat på Wermings assistans och så kom denne att bli knuten till byggnadskontoret.

Ritningar och fotografier av Byske och Själevads kyrkor bevaras i Byggnadsstyrelsens arkiv. Detta verk har ju övertagit det gamla Överintendentämbetets uppgifter. Nämnade ritningar är utförda med stor omsorg men osignerade. Båda kyrkorna visar stora inbördes likheter, deras interiörer äger också påfallande likhet i detalj med vår aula. utrymmet tillåter mig inte att påvisa detta. Denna likhet är emellertid så påfallande att den styrker den ovan framställda hypotesen om vem som är dessa kyrkors verkliga arkitekt. Kyrkornas inre och yttre byggnadsstil utmärker sig för en viss enkelhet och renhet; knappast några enskildheter förekommer blott för att de är vackra, de har nästan alltid också en praktisk funktion. Men själva denna fyndiga kombination av "nytta med nöje" verkar stötande på en god smak och vittnar och kyligt praktiskt förstånd och känslotorska.

Byske och Själevads kyrkor.

Dessa kyrkor har ritats efter Emil Langlets idéer. Denne ville skapa ett verkligt protestantiskt kyrkorum som var utformat så att hänsyn togs till det faktum att vid den protestantiska högmässan predikan - ej mässoffret - var det centrala. Härom skrev också Langlet senare (Protestantiska kyrkobyggnader efter centralsystemet, 1879 - med sex planscher). Langlets fruktansvärt fula Paulikyrka i Malmö är byggd över en sexkantig grundplan, Byske och Själevads över åttkantiga. I Byske kyrka har man gått så långt i att betona predikan som det centrala i gudstjänsten att kyrka fått Sveriges förmodligen högst placerade predikstol. Denna sitter så högt att präster som predikar i denna kyrka första gången, frågar sig, då de på den inbyggda spiraltrappan söker sig upp till predikstolen, om de har gått fel, eftersom de tycker sig aldrig komma fram.

Langlets idéer.

Langlet ville att byggnadsmaterialet i det enskilda fallet skulle ge stilen. Hans kyrkor visar därför upp en grotesk stilblandning (bysantinska, romanska, gotiska m fl former). Själevads åttkantiga kyrka har varannan sida kortare. Framför dessa kortsidor är ställda klassiska tempelgavlar med kolonner. Mitt över kyrkan har byggts en åttkantig tambur, som uppbär ett litet gotiskt mittorn av trä. Att börja klassiserande i den under våningen, att högre

upp på byggnaden betona vertikalerna och att på taket anknyta till gotiken är en tendens som man kan spåra på Södra Latins huvudfasad.

Stadsantikvarie Nordberg har påpekat för mig att Langlet fick mycket beröm för det efter hans ritningar uppförda Stortingshuset i Kristiania och att detta till sin allmänna planering har likheter med Södra Latins byggnad (stor absid omgiven av framskjutande flyglar. Dessa är dock lägre än absiden på Stortingsbyggnaden - högre än den på Södra Latin).

Detta skolhus torde vara en karakteristisk exponent för svensk åttiotalssarkitektur. Därmed menar jag en riktning inom svensk byggnadskonst som sätter in redan under sjuttioalet och som åt andra hållet griper över in på nittiotalet och som först övervinnes av Clason, Boberg m fl som inleder en ny strömning. Det är ej lätt att säga vad denna åttiotalssarkitektur egentligen var för någonting. Man jämförde t ex två så olika hus - ehuru av samme arkitekt (Zettervall) - som det av samtiden beundrade Bolinderska (numera KAK:s) och Norra Latin. I det ena huset är väggen sönderbruten av så mycket fönster att de kvarblivna väggpartierna - som dessutom är kraftiskt profilerade - nästan blott får karaktären av byggnadskonstruktion. I det andra huset imponerar samme arkitekt med den tunga solida murens monumentalt verkande kraft. Vilken är det gemensamma bärande grunden för så olika yttringar?

Ett åttiotalshus.

För att förstå "åttiotalets" stilsträvanden - man får som sagt akta sig för att snävt begränsa detta blott till själva decenniet - tror jag att man skall ta fasta på epokens rationalism. Inom konstens domäner drog naturvetenskaparnas genombrott och den intellektualism som blev en följd av detta med sig i släptåg naturalismen. Diktarens penna skulle bliden skärande dissektionskniven som blottlade sammanhang och klarlade dem. Arkitektens ritstift skulle inte längre tolka en upplevelse av skönhet, harmoni eller enkel monumentalitet. Han skulle i stället helt nyktert fråga sig vilka ändamål hans byggnad skulle tjäna. Utifrån dessa ville han räkna ut och räknade också i allmänhet

Rationalismen.

ut hur den borde vara beskaffad. Att bygga ändamålsenliga hus är inte något fel hos arkitekter; det är en förtjänst - och en alldeles avgörande sådan. Åttiotalsarkitekterna är inte heller de första som byggt ändamålsenligt. Men det trista med dem är att när det kommer till kritan och i det stora hela taget, har det inte funnits annat än de banala praktiska synpunkterna som de tagit riktigt på allvar. De skall gälla för konstnärer, men har i själva verket ingen förankring i den upplevelsebotten som ensam gör konstnären. Detta gäller också en man med så briljant handlag som Zettervall. Hans nästan alltid talangfullt ritade byggnadsverk blir tråkiga även de, därför att de blott är formellt skickliga, alltför medvetna, cerebrala och torra. De är styvt gjorda men man upplever dem inte som konstföremål.

Men det finns epoker då den tongivande smaken till sin innersta nerv är okonstnärlig. Under sådana trivs människorna ganska gott med okonstnärliga hus och kanske finner dessa vara "prydliga" eller "pampiga" (Lundins bedömning av arkitektur i Nya Stockholm är i detta hänseende upplysande just därför att författaren är så medioker och därmed blir representativ för gängse opinion). Vad jag här säger är egentligen blott en utveckling av von Friesens egen bedömning i Wallis Verldshistoria, som citerades ovan. (Jämför omdömet om betänkandet om byggnadsförslag till Norra Real och Södra Latin "en ypperlig ledning vid uppgörandet av planer till läroverksbyggnader i allmänhet" "Med stadig hänsyn till pedagogiska och hygieniska kraf uppkastas här i alla detaljer planen till läroverksbyggnadens anordning" Det är inte en konstnär som anropar sin musa, det är ingenjör Planertz som friar till Märta Ävik.)

Förhärskande
åttiotalsmak.

Den åttiotalsmässiga tanken att man egentligen bör kunna räkna ut en gång för alla hur ett högre allmänt läroverk bör se ut både utvändigt och invändigt och sedan blott har att uppföra dylika byggnader då det är av behovet påkallat, är okonstnärlig, därför att då ingen hänsyn tas till den miljö i vilken byggnaden skall infogas eller till den tradition till vilken

Det ändamålsenliga
är också det sköna.

den bör ansluta sig eller till de mänskliga känslor i övrigt som den bör svara emot.

I vår egen tid har vi hört mycket tal om att det ändamåls-
enliga i sig självt är vackert. Skall med ändamålsenligheten
också avses prisbilligheten, blir ju påståendet uppenbart
orimligt. Likväl ligger det ju en sanning i detta att ett ting
så format att det fullkomligt svarar mot sin användning (en
spade, en hammare, en modern telefonapparat från L M Ericson,
ett bilkarosseri utan rymdfenor etc) är om inte vacker så likväl
tilltalande. Ett dylikt ting gör ett sobert intryck på samma sätt
som ett snyggt löst matematiskt problem gör det. Ges ett nytöfö-
remål former som fullt svarar mot en mångsidig användning, kom-
mer dessa former att tilltala oss, de ter sig som eleganta lös-
ningar av problem; de mångfaldiga motiveringarna för de enskilda
formerna kommer dessa att inte längre göra ett tillfälligt in-
tryck, med sina många bindningar verkar de stadgade, mogna, av-
klarnade.

Dessa enkla sanningar blir mer diskutabla då de skall tillämpas
på byggnader. En samlingslokal förblir i princip en samlings-
lokal antingen FN:s generalförsamling eller bara skolungdom skall
samlas där. Här är man tydligen ute på frasens gungfly där ordet
utvecklar sin makt på bekostnad av tanken.

När åttiotalssarkitekten slutgiltigt har räknat ut hur en prak- "Prydandet"
tisk och i alla delar förnuftigt anordnad byggnad svarande
mot de bestämda ändamål som den faktiskt skall svara mot skall
vara beskaffad, sätter han sig vid ritbordet och räknar ut hur
han skall "pryda" sin byggnad, ty som aktningsvärd arkitekt har
han också den honetta ambitionen att bygga vackra hus. Men hans
syn på skönhetsvärdena är så ytlig att han uppfattar skönhets-
strävandet som något som står i strid mot strävandet efter det
ändamålsenliga. "Prydandet" leder därför ofta till groteskt
oändamålsenliga arrangemang. Ett exempel ur högen: de stora gavel-
flaken på Katarina norra folkskola som skjuter så högt över tak-
åsen att de bakåt måste stöttas av järnstänger!

"Prydnaderna" finner man i de olika historiska stilarnas förrådskammare. Om man därvid håller sig till en enda stil eller komponerar med stilelement hämtade från skilda håll - och i det senare fallet naturligtvis visar sig vara "fullt självständig" - spelar mindre roll. Det gemensamma är nämligen - dock ej alltid - den torra okänsliga bristen för förståelse för de stilar man bestjäl. Det värsta av allt är dock många åttiotalarkitekters praktiska fiffighet, deras glada fyndighet att kamouflera prosaiska och triviala ting i en prunkande stildräkt. (Ett visst kärl som försett med guldkant förklaras vara "strax lite gladare": det är åttio-talet när det är som värst.)

Reproduktionen
av äldre stilar.

Varmluftssystemets evakutionskanaler mynnar på Södra Latins tak i en skorsten som också bildar den norra barriären för takaltanen. Denna skorsten ges en siluett som är hämtad från en romansk katedral i Sydfrankrike. Plåthöljets överkant på övriga skorstenar på läroverkets tak bockas så att de kommer att erinra om nyantika sarkofager.

Även tidens stilrenhetssträvanden vilka som bekant fick så olyckliga följder vid de brutala restaureringarna av bl a Lunds och Uppsala domkyrkor, går att föra tillbaka på rationalismen. Vad den okänslige restaurerande arkitekten vill ha fram är nämligen inte hur den byggnad han restaurerar en gång har sett ut eller hur den såsmåningom kommit att se ut utan en helt teoretisk föreställning arkitekten har om hur den borde ha sett ut. Resultatet blir en renodling av stilen som kanske aldrig funnits som historiskt faktum.

Att "återställa"
något sådant det
aldrig var.

Vad åttiotalarkitekterna främst av allt saknar är inlevelse i gångna århundrandens synsätt och känslösätt. (Det är dock fråga om tre årtusenden av mänsklig historia.) Man har mycket vederhäftigt kunnande om hur man ritar en renässanskolonn, men vet inte vad den betydde. Vår aula får en exteriör som bl a får romansk karaktär, men de romanska kyrkobyggnaderna verkade främst med murens tunga massivitet. Här går denna verkan förlorad, därför att muren är upplöst i väldiga fönster-

Den barbariska
bristen på his-
torisk inlevelse.

flak. F ö kunde en åttiotalarkitekt utnyttja denna kyrkobyggnadskonst även för så profana ändamål som en gasklocka (Exempel: den på Sabbatsbergs område ännu kvarstående vid Torsgatan.)

Åttiotalarkitekternas pietetslöshet liksom deras många gånger bristande skönhetssinne förklaras - som redan fram hållits - av deras förnuftstorka, deras intellektualism. Det ligger nämligen i intellektets väsen att enbart ha funktionell karaktär (såsom andhämtning, matsmältning. Men paradoxalt nog är det blott de intelligentaste som förstår detta.) Intellektet är apparatur, verktyg, av vilka man kan göra ett gott eller ett dåligt bruk. Det kan aldrig ställa mål - allra minst för konstnärligt skapande. De mest mänskliga målen härrör från de högre personlighetsbetingade känslorna (religiösa, etiska, estetiska etc. Dessa blir personlighetsdannade och personlighetsförknippade under den individuella utvecklingen då "jaget" i konfliktsituationer väljer på basis av de skiftande arvsanlagen och under miljötryck.) Men det är just dessa personlighetsbetingade känslor som vid varje form av ensidig intellektualism kommer i skottgluggen. De uppfattas av den som något slags ovederhäftig "mystik"! Jämför upplysningstidens stormlopp mot olika slag av "vidskepelse"! Inför en dylik intellektualism står de mer robust förankrade lägre känslorna rycken bättre. Dessa är nämligen betingade av våra från djurserien nedärvda vital- och socialdrifter. De omedelbara praktiska behoven kommer därför lätt att te sig som de enda "förnuftiga." Det blir de som får bli målsättande. Ty mål måste de intellektuella funktionerna under alla omständigheter ha för att kunna verka.

Den ensidiga intellektualismen och de högre känslorna

Den hårda reaktionen mot åttiotalet var inte orättvis, ehuru den vilade på ett missförstånd. Man har trott att åttiotalet var efterbildning och historicism, lust för "utsirningar" på grund av något slags oskarisk förljugenhet och verklighetsförfälskning. Detta är att alldeles missförstå saken. Åttiotalet är realism, som många gånger verkar brutal, förnuftsmässighet och känslotorka och man kan väl tillägga - djup okonstnäsrlighet. De olika pryddande formelementen kommer ofta att verka så obehagligt därför att de hopfogas så mekaniskt och torrt.

Reaktionen mot åttiotalet.

Härtill kom naturligtvis att vi på åttiotalet fått en byggnadsindustri som gjorde avståndet till den levande mänskliga handen är förnimbarare.

Efter denna allmänna kritik av åttiotalsarkitekturen - av vilken de olika arkitekterna självklart drabbas olika hårt och för vilken somliga av dem möjligen helt går fria - kan jag fatta mig kort då jag går att karaktärisera Södra Latins arkitektur.

Södra Latin som arkitektur.

På Stadsarkivet förvaras Wermings originalritningar till Norra Real och Södra Latin. De är utomordentligt prydligt och omsorgsfullt ritade; t o m skuggorna är inlagda med stor noggrannhet. Av dessa ritningar ser man att Werming frångått sin ursprungliga utformning av huvudfasaden, den som stadsfullmäktige godtagit genom beslut den 18 mars 1887. I sitt ursprungliga skick gjorde fasaden ett mera entydigt kraftfullt intryck. Härtill bidrog att sidorisaliterna avslutades med raka murkrön som på Norra Latin. Mittrisaliten täcktes av ett valmtak vars längdaxel var parallell med fasadens såsom på Clasons berömda Bünsowska hus vid Strandvägen. Detta tak pryddes av ett kort järnstaket med spiror vid ändarna. Överst på risaliternas hörnlisener var placerade gröna fajansplattor formade som tallriksliknande nyantika ankarslutar.

Huvudfasaden som den ursprungligen var tänkt.

Väggurets anbringande på fasaden har tydligen vållat arkitekten bekymmer. Först har han tänkt sig ett mindre ur i portvalvet. En annan ritning visar fasaden med ett väggur anbragt överst i mitten av det mellersta sångsalsfönstret (förebild Norra Latin). Den nuvarande egendomligt formade gaveln över mittrisaliten förefaller närmast ha kommit till för att ge plats åt ett större tornur.

Även andra smärre olikheter skilde fasadens ursprungliga utformning från dess nuvarande.

Denna består som sagts av tre risaliter sammanbundna av två längor. Denna klara välordnade komposition var den vanliga

Huvudfasadens nuvarande utformning

för skolor, sjukhus, kaserner m m. Den är övertagen från den franska renässansen (Leireslotten).

Mittrisaliten skjuter fram påfallande långt framför fasaden. Denna risalit röjer omisskänlig inspiration från Stülers Nationalmuseum. Nordensvan menar att denna byggnad övat föga inflytande på svensk byggnadskonst. Ritad av en främling skulle byggnaden själv ha förblivit en främling. Detta torde vara missvisande. Det kan gälla 60-talet och delvis 70-talet, men för "åttiotalet" torde man kunna påvisa en renässans för denna byggnad som stilbildare. I Norra Latins, gamla Posthusets (vid Rödbodtorget, numera avhyvlat och påbyggt Arméförvaltningen), Riksarkivets m fl byggnaders fasader kan man klart spåra impulser från Stülers imposanta byggnadsverk.

Skymmer man med handen för överbyggnaden på vår mittrisalit urskiljer man tydligt dess sammanhang med motsvarande parti på Nationalmuseum. Bottenvåningen avskiljes från de övre våningarna av en kraftigt profilerad gesims och fris som även går över lisenerna och som följande går som en gördelgesims kring hela huvudbyggnaden. Denna vågräta uppdelning i en undre våning och två övre markeras än kraftigare av den på Nationalmuseum framförställda portalloggian och på Södra Latin av den likaledes framförställda granitportalen. Likheten består ytterligare i den hårda treaxlade profileringen i vertikalled och i de rundbågiga fönsterparen (i Södra Latin blott rundbågiga i den övre våningen). Det slutgiltiga beviset för att Werming haft mittpartiet på Nationalmuseum som medveten förebild ger de kraftiga rättvinkliga hörnlisenerna som är uppdelade i fält genom olika hög profilering (och som därmed får pilasterkaraktär).

Nationalmuseum
och Södra Latin.

Vad som gör Wermings mittparti så mycket talanglösare än Stüler är främst att mittlisenerna inte får skjuta upp till en horisontell arkitrav under taket utan löper över i triumfbågliknande "falconerade" rundbågar över sångsalens fönster vilka däri-genom tyckes glo ut på ett oskönt sätt. Dessa är också fasadens största vilket är olyckligt då de på grund härav kommer att trycka ned det övriga. Det är samma förhållande som på Riksarkivet (ritat

av Wermings arbetskamrat på byggnadskontoret A F Nyström. Ritningarna till Riksarkivet stadsfästes 1886, samma år Werming arbetade med utformningen av Södra Latin (och Norra Real).

Cornell har påpekat hur Törnquist vid ritningen av gamla Posthuset vid Rödbodtorget röjer inflytande av Stüler. I likhet med Törnquist i denna byggnad har Werming i de sammanbindande längorna i Södra Latins huvudfasad gjort en uppdelning i fem vertikala fält med de fyra framför väggen ställda lisenerna. Men Törnquist har haft samken att låta den mellan våningarna löpande frisen bli kraftigt markerad och även löpa över lisenerna. Därigenom betonas den vågräta linjen som tillbörligt är när det nu i stort sett skall röra sig om en renässansfasad. Så emellertid inte Werming. Honom föresvävar i stället de romanska kyrkornas inramade väggfält som upp till begränsas av bågfriser. Dessa fanns på den ursprungliga ritningen men ersattes senare av stickbågar. Fasaden är dessutom upplöst i så mycket fönster att all romansk karaktär går förlorad. Längornas två övre våningar gör ett spretigt intryck; man tänker på byggnadskonstruktioner, akvedukter eller tidens utställningshallar.

Törnquists
Posthus

Bäst ritade på denna fasad är väl sidorisäliterna som är fint proportionerade. Jag undrar dock om de inte är avritade efter Allmänna Barnhuset (nu Norrtulls sjukhus vid Norrtullsgatan; arkitekt professor Dahl, han som ritade Kungl Biblioteket. Allmänna Barnhuset invigdes 1885). Uppåt gör Werming dessa risaliter "luftigare" genom att upplösa dem i bpgfris, tandsnitt och tätt placerade påfallande höga renässanskonsoler. Detta förfaringssätt torde grunda sig mera på en förnuftsmässig beräkning än på vad sinnet upplever som vackert.

Huvudfasadens
sidorisäliter

Fasadteglet är ett uttryck för åttiotalets saklighet, dess krav på äkta material. Man vill ha byggnadsmaterialet självt, ej en putsad yta. Byggnadskommittén för Norra Reals och Södra Latins skolbyggnader hade också uttryckligen föreslagit "Rohbau". Teglet är industrivara - maskinpressat och hårdbränt. Någon riktigt levande yta kan det inte ge. (Jfr det färgskiftande munk-

Byggnadsmaterialet

teglet i Ridderholmskyrkan med industriteglet i Bernadotteska gravkoret, som eljest är fint ritat av Scholander!) Hesselman (a.a.) skriver "Inmurningen skedde med cementbruk ..." "Detta tegel (fasadteglet) med sina täta fogar blev för tätt. Blev sedan ej murverket avtäckt på ett betryggande sätt, utan fukt kom in i muren, blevo sönderfrysningarna av svårare art med beklädnadsteglet än med vanligt murverk i kalkbruk, beroende på att vid vanlig tegelmurning eventuella fuktsamlingar hastigare visa sig och även lättare torka ut, vid tätt fasadteglet däremot först sedan omfattande inre skador redan äro för handen".

Södra Latins tegel är från Minnesberg väster om Trälleborg. (Av detta och annat skånskt industritegel och skånsk cement byggde man för Allm Konst- och Industriutställningen 1897 en utställningsbyggnad för skånsk storindustri - ritad av Wickman - som ännu står kvar på slänten mot Djurgårdsbrunnsviken under Skansenberget. De olika tegelbrukens namn står att läsa över de skilda tegelsorterna).

Teglets mörkröda ton svarade mot åttiotalets mörka färgskala. I bruket blandade man stundom kimrök för att få det mörkare. De prydnadsfajansornamenten (majolika?) - rosetter och facklor (Jfr facklorna på Kungl Bibliotekets fasad) - har påsatts för att nå livligare färgverkan. Centraltryckeriets hus vid Vasagatan som nu lämnat plats för Esseltes och som ritades av Jacobson blev stilbildande för Rohbau med fajans eller majolika (Cornell).

Fasadens kraftiga profilering ger skuggspel, friser och gesims omväxling. Vid kompenseringen av friserna har Werming fyndigt utnyttjat teglets möjligheter och därvid i viss mån anknutit till medeltidens tegelarkitektur. I samma ritning - den att skänka omväxling - verkar de olika varierade murbanden i väggar och lisener.

Åttiotalets fordran på äkta material har likväl inte kunnat tillgodoses till fullo. Visserligen är byggnaden rest på en sockel av finhuggen granit, men över denna relativt låga sockel följer en jordvåning, vars renässansmässiga profilerade kvadersten är en imitation i cement. I början på 80-talet

igångsattes cementens förödande anlopp mot all gedigen byggnadskonst. Skånska Cement meddelar i jubileumsskrift 1937 att det första cementgjuteriarbete som utfördes i Stockholm tillkom 1882 och var en balustrad på Palmeska huset vid Kungsträdgården (numera Handelsbanken). Cement i förening med fasadtegel användes senare i bl a Norstedts hus (Isaeus), Johannes kyrka (Möller) och Östermalms saluhall (Clason).

Den klassiserande taklisten vilken - som nämnts måhända anknyter till en fris som skilde de två översta våningarna på Maria läroverk är utförd i pressad plåt hos Schuberth & Son. Den gör ett trist industrimässigt intryck. (Likväl är den efterbildad på Maria folkskola, fasaden mot Ringvägen, arkitekt Haegglund. Byggnaden uppfördes 1890-1891 och är alltså senare än Norra Real).

Taket har förlorat sin ursprungliga karaktär till följd av Taket senare påbyggnad för de kemiska och biologiska institutionerna. Direkt störande är de två, tre eller t o m fyra rökhuvar som placerats på var och en av de sarkofagliknande skorstenarna. Rökhuvarnas "lönnäsor" avtecknar sig på ett oskönt sätt då man på håll betraktar byggnaden.

Mittrisaliteen vindsvåning är egentligen byggd som en kort basilika. Dess "mittskepp" är emellertid utan fönster. Väggen täckes här av pressad plåt vars ornamentering (cirklar och rektanglar) för tanken till domkyrkan i Florens. Denna mittrisaliteens basilikala överbyggnad har försetts med en skärmliknande fronton vilken tydligen avser att som samlande blickfång sluta ihop under sig huvudfasadens olika delar. Denna gavel är ävenledes ett uttryck för strävan att blanda stilar. I ytterändarna på ett klassiskt tympanon placeras förkroppningar som uppbära järnspiror med renässansmässiga gjutjärnsornament. Dessas renässansformer anknyter till utformningen av de väldiga ankarslutar som islagits överst på lisenerna i byggnadens längor och vilka möjligen avser att föra i tankarna de livliga formerna på korintiska kapitäl. Den tympanonliknande gaveln övergår emellertid i sitt mittparti i ett vertikalställt rektangulärt parti som i sin nedre del ges gotiska former som påminner om krönet på den vid mitten av 1800-talet byggda kampanilen i Florens. Detta parti bär en mur med renässansornamentering och förkroppningar vid ändarna. På de senare är resta järnspiror motsvarande de tidigare omtalade vid gavelns ytterändar.

Hela denna överbyggnad tjänar det praktiska ändamålen att lämna plats för ett tornur och uppbära en för undervisningen önskvärd takaltan. Då Werming förser denna takaltans lånsidor med järnstaket kan han ävenledes anknyta till stilhistorien. Staket som takprydnader är karakteristiska för den tidiga franska renässansens slottsbyggnader (den stil som kallas François premier) och är exempel på kvardröjande gotiska former hos dessa slott. Denna festliga franska gotik-renässans hade uppväckts från de döda främst av Clason med det beundrade Bünsowska huset (bl a föremål för hyllning av den arkitekturintresserade Hjalmar Söderberg). A Kümlin som satt i Södra Latins byggnadskommitté hade ritat Jernkontorets hus och Grand Hotell i fransk renässans.

På skolbyggnadens bakre fasad har tidigare lämnats några synpunkter. Jag har sagt att aulaabsiden övervägande har romansk karaktär. Därvid tar jag fasta på de fyrkantiga lisenerna som inrama väggfält vilka upptill begränsas av bågriser. Hela mittpartiet av denna bakfasad har emellertid givits en siluett som är hämtad från en sydfransk katedral (Saint Sernin i Toulouse). Denna kyrkas stora absid omges emellertid av en krans av mindre absider, men dessa har på sätt och vis till sin kontur funnit motsvarigheter i Södra Latins absids stora fönster i veneziansk renässans (Palazzo Vendramin, efterbildat av Isaeus och Sandahl i Sturebadets fasad). Över Serninkatedralens absid reser sig en gavel med samma proportioner och form som den som höjer sig över Södra Latins aula. Saint Sernin har ett torn över denna gavel, vars understa våning Werming ritat av då han utformade takaltanens bakmur som samtidigt blev skorsten för värmesystemets evakuationskanaler, Saint Sernins väldiga transeptarmar ger höjdförhållandet mellan absid och flyglar för Södra Latin.

Den bakre
fasaden

Men den absidmässiga utbyggnaden på vår aula är ej helt och hållet romansk. Upplösningen av muren i alla dessa många och stora fönsterflak svär alltigenom mot romantikens väsen som tidigare påpekats. De tungt plastiska former som ger karaktär åt Södra Latins absid förefaller mig vara inspirerade av Sempers ombyggnad av stadsteatern i Dresden sedan den likaledes av Semper byggda äldre teatern hade brunnit. Sempers imponerande renässansbygge är ett av de mycket få byggnadsverk från sin egen samtid som Carl von

Friesen berömmar i sin nämnda översikt av 1800-talets konsthistoria i Wallis Verldshistoria. (Werming påminner ibland om skolpojken som tyckte att han skulle ha ett bra betyg därför att han hade skrivit av den bästa pojken i hela klassen.) Även aulaexteriören skulle alltså vara exempel på medveten stilblandning.

Flyglarnas frampartier har fina proportioner, men jag ifrågasätter om de inte har sina förebilder på Dahls nämnda Allmänna Barnhus och att de ritats efter dessa.

Till sist några ord om interiören. Denna förefaller att vara Interiör bättre arkitektoniskt utformad än exteriören. Cornell menar att så ofta var fallet med åttiotalets byggnadsverk. Huvudentrén med sin monumentala trappa mellan i pompejansk färgskala hållna väggytter och under ett av alagreckbårder inramat takfält torde väl ha sin närmaste motsvarighet i Nationalmuseums trappa i andra våningen. (Jfr också de båda takens färgsättning!) Centralhallarna är något mörka då de väsentligen blott mottar ljus från trappfönstren som vetter mot de kringbyggda gårdarna, men de är likväl pampiga med sina sex toskanska kolonner (gjutna vid Ludvigsbergs mekaniska verkstad vars vita kontorsbyggnad med en paviljong på taket ännu står kvar i svackan mellan Mariaberget och Skinnarviksberget ovanför Söder Mälarstrand).

Kolonner, takkasettering med järnbalkar, golvbeläggning liksom trapparrangemang anknyter till Nationalmuseums imponerande trapphus.

Alla ser nog inte att dörrfodren i hallar och korridorer inte Egyptiska inslag är ren renässans. De blir nämligen bredare nedåt. Detta är egyptiskt. Kanske det också är nationalmuseiskt? Det blockaktigt slutna . kan föra tankarna till ett egyptiskt tempel vars huvudportal flankeras av väldiga pyloner (exempel: Horustemplet i Edfu).

Det vore dessutom roande att tänka sig att Werming när han placerat centralhallarnas kolonner i en enda rad inspirerats av Thotmes III:s tempel i Karnak i vars mörka förhall man inträder genom en mitt på långsidan anbragt portal och där kolonnerna är ordnade i en enda fil i den långa hallens längdriktning och vinkelrätt mot den genom portalen inträdandes rörelseriktning.

Observera också att vår kolonner ställts på kvadratiska plattor liksom skett i Thotmes tempel. Är detta riktigt sett skulle man med en viss rätt kunna kalla mörket i Södra Latins hallar för egyptiskt.

Orientaliska stilinflytanden kommer sporadiskt till synes inom 1800-talets reproduktionsarkitektur. Dansken Thophil Hansen ritade armémuseum i Wien i bysantinsk stil vid mitten av århundradet. Scholander byggde Stockholms synagoga som en morisk moské och i början på nittiotalet uppfördes det av Clason ritade Hallwylska palatset i spansk.morisk stil. Möjligen föranledde Schliemanns utgrävningar att orientaliska stilinflytanden kom att ingå som en komponent i den kring sekelskiftet framträdande s k Jugendstilen (Konsthallen Sezession i Wien och Kirche am Steinhof där sammansträdes). A F Nyströms Riksarkiv är uppenbart inspirerat av Hansens armémuseum i Wien.

Varje klassrum - med få undantag - har fyra stora fönster Klassrum så placerade att inga mörka vrår uppstår. (Man ville bygga husen inifrån. Rummens belysning, ej esteriörens utseende skulle bestämma fönsterplaceringen). Pojkarna (och snart nog också flickorna) får även under de mörka månaderna av året så mycket ljus som det finns att få med hänsyn till Stockholms solhöjd och klimat under vinterhalvåret. Huvudfasadens solfront och främre skolgårdens solaltan torde sakna motstycke om man också tar hänsyn till läroverkets centrala läge i Storstockholm. (Carl von Friesen redovisar med omsorg läget genom att bestämma några relevanta avstånd: "Afstränden äro nämligen: från Skanstull 1,800 m, från Danvikstull 2,245 m, från Hornstull 2,590 m och från Norrbro 1,615 m. En vanlig fotgängare tillryggalägger alltså vägen från läroverket till Norrbro på 20 min, till Skanstull på 22 min, till Danvikstull på 27 min och till Hornstull på 31 min).

Klassrummets akustik, ljudisolering och takhöjd kan också förmodas överträffa vad som vanligen bjudes ungdomen i modernare skollokaler.

Aulans plan är en antik teaters. På teatern i Epidauros Aulan liksom vanligen under antiken skiljer en halvcirkelformig gång främre bänkrader från bakre.

Aulans fondvägg är i allt väsentligt ritad efter Brunelleschis berömda väggdekoration i sakristian i San Lorenzo i Florens (den första väggdekorationen i den nya stilen). Fondväggen i Södra Latin bär överst en gavel som krönes och flankeras av palmetter och som därigenom påminner om den froten som en gång fanns mitt över Maria läroverks huvudfasad.

Arkaderna över läktaren är också väsentligen Brunelleschis - dem han ställde framför hittebarnshuset i Florens (observera medaljongerna! Agrafferna över bågmitten är dock romersk renässans). Pelarna i denna arkad bär kompositakapitäl och ej korintiska. Korintiska kolonnordning hade krävt skaft med kannelyrer. Läktaren bäres upp av pelare vars kapitäl eratts av konsoler. (Dessa pelare visa bestämda likheter med motsvarande pelare i Byske kyrka).

Läroverkets huvudbyggnad som planläsning i stort måste sägas Planlösning vara förtjänstfullt. Visserligen saknar den de snillrika drag som utmärkte Zettervalls motsvarande planering av Norra Latin, där två stora ljusgårdar med takfönster ger ljus till korridorer som omsluter dessa ljusgårdar som balkonger. Werming har i stället föredragit att låta korridorerna gå i vinkel efter öppna gårdar. Därigenom kunde större delen av dessa korridorer kantas av stora fönster, som visserligen inte släpper in solsken, då gårdarna nästan är helt kringbyggda och med sin öppna del vetter mot norr, men korridorfönstren kan likväl släppa in fullt tillräckligt med dagsljus. Endast ett fåtal klassrumsfönster i huvudbyggnaden vetter mot norr, det övervägande flertalet - liksom kollegierummets och sångsalens - rakt åt söder, övriga åt öster eller väster.

Ragnar Östberg berättar i En arkitekts anteckningar (1928) Östbergs reflexioner om hur han, dp han gick och funderade på hur han skulle avsluta Stadshustornet, vilket som grannar på andra sidan vattnet bl a skulle ha det i Östbergs ögon vackra Storkyrkotornet och det likaledes enligt hans mening vackra Riddarkyrktornet - vars gjutjärnsspira kanske var stötande för förståndet men inte för sinnena, "ett sorgflor över en begravningskyrka" - en gång haft sällskap med vännen Hjalmar Söderberg, varvid denne uttalat sin beundran för det i hans tycke vackra torn som Zettervall försett Klara kyrka med sedan det gamla brunnit. Östberg bekänner

att han blivit uppriktigt ledsen både därför att han tyckte om Söderberg och därför att han tyckte illa om Zettervalls tornspira. "Hela åttiotalets opposition mot distingerad form tycks mig vara materialiserad i denna sträva, råa opropor-tionerliga schablon av en tornspira. Tomheten, dödheten vilar över den på ett alldeles särskilt sätt. Ej en linje talar ett mänskligt språk, än mindre ett Guds ord. Ofruktsamhetens apo-teos! Och hur är den tillkommen? Gamla Klaras levande barocka linje ersattes på 1880-talet med "gotisk" bokkunskap. "Gotik" såg ut så på den tiden." Senare försökte Östberg för sig själv förklara att Söderberg kunnat fälla ett dylikt omdöme med en allmän iakttagelse som Östberg tyckte sig ha gjort. Han menade sig ha lagt märke till att utpräglat intelligenta personer inte använde sig av sin förmåga att se. "Se i ordets verkliga betydelse, vilket tycktes mig vara att vid åskådandet av verklig-heten mottaga från idéassociationer frigjorda, omedelbara, per-sonliga intryck. Det har mångfaldiga gånger tyckts mig som den ständigt på hjärnan inställda verksamheten avvände de yttre sinnena att direkt suga till sig av verkligheten format liv."

Östbergs reflexioner förefaller mig stämma överens med den syn på åttiotalet jag i denna uppsats tecknat. Clasons, Bobergs, Östbergs, Westmans och Asplunds m fl:s epok blev emelelrtid bara en parentes inom vår senare arkitekturhis-toria. Vi lever ännu i "okonstens tid" och i den naturalistis-ka strömning som tog vid på sjuttioalet. Den ensidiga intellek-tualismen fortfar effektivare än någonsin att utarma det högre av personlighetslivet betingade känslolivet. Detta måste leda till att vi förr eller senare förlorar all mental balans och levande verklighetskontakt. Perspektivet är hemskt särskilt därför att förstörelseverktygen nu är så fruktansvärda.

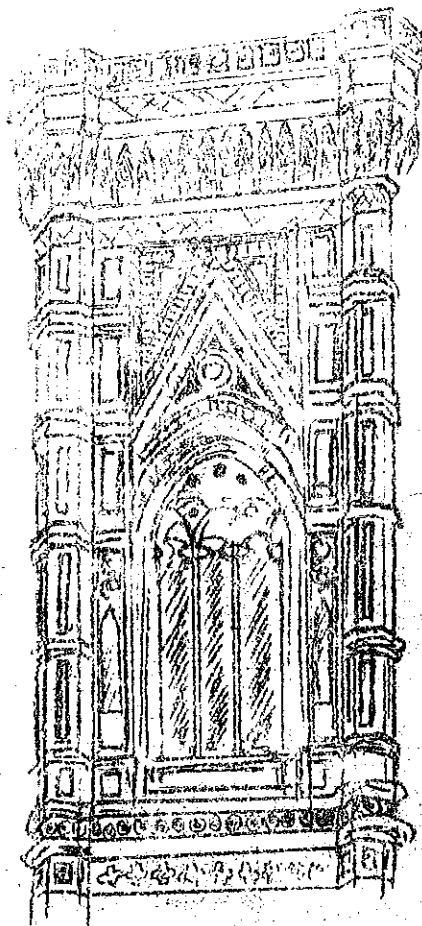
Vår egen tids
arkitektur

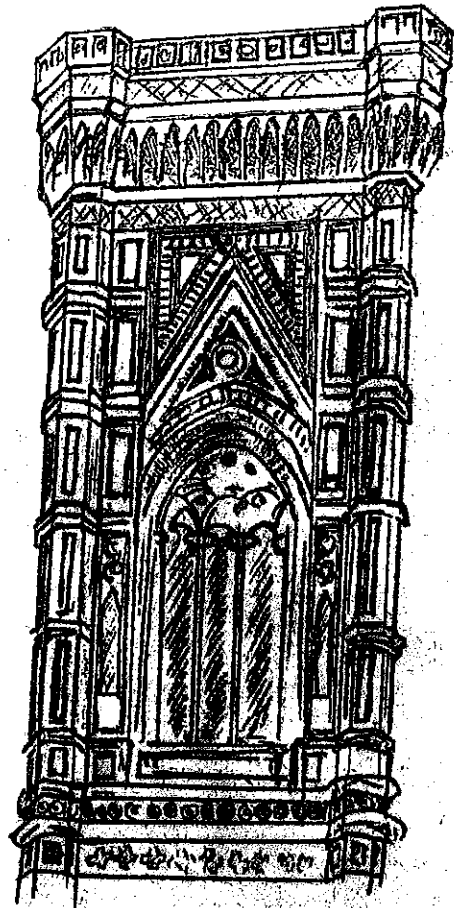
Det är mig naturligtvis alldeles främmande att mena modern betong-arkitektur vara överlägsen åttiotalet s k byggnadskonst. Höghusen och övriga betongkolosser - imponanta blott till följd av dimen-sionerna - är samma andas barn som åttiotalets meaniskt och själ-löst "prydda" byggnadsverk, monument över själva andefattigdomen och idélösheten och man kan väl tillägga - människornas egen för-färliga tråkighet och torftighet. Man förstår en redbar byggnads-ingenjör som härom året lär ha frågat i Byggnadsföreningen, var-för vi alls längre behövde några arkitekter. De ritade ju alla på

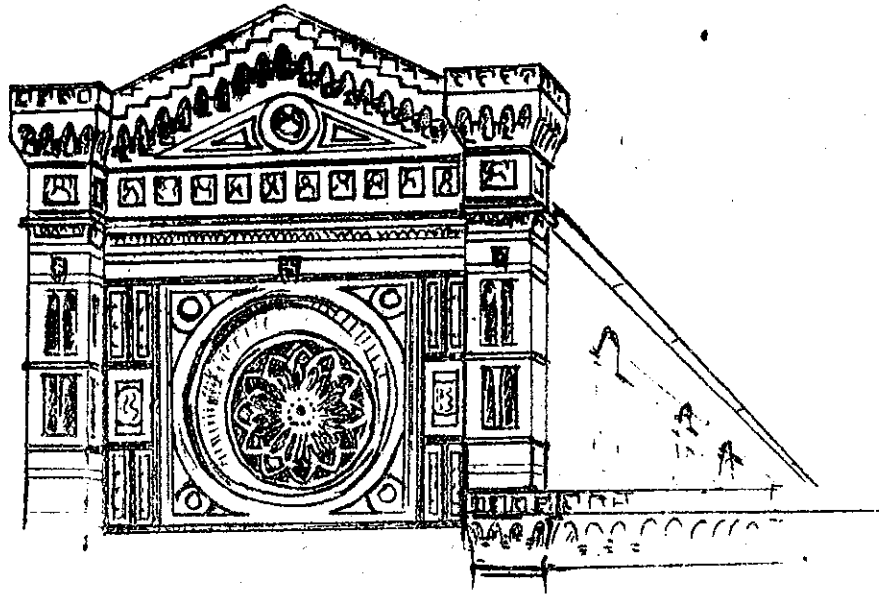
samma sätt och detta var lätt att lära sig. Egentligen behövdes det väl numera bara byggnadsingenjörer som svarade för konstruktionernas vederhäftighet.

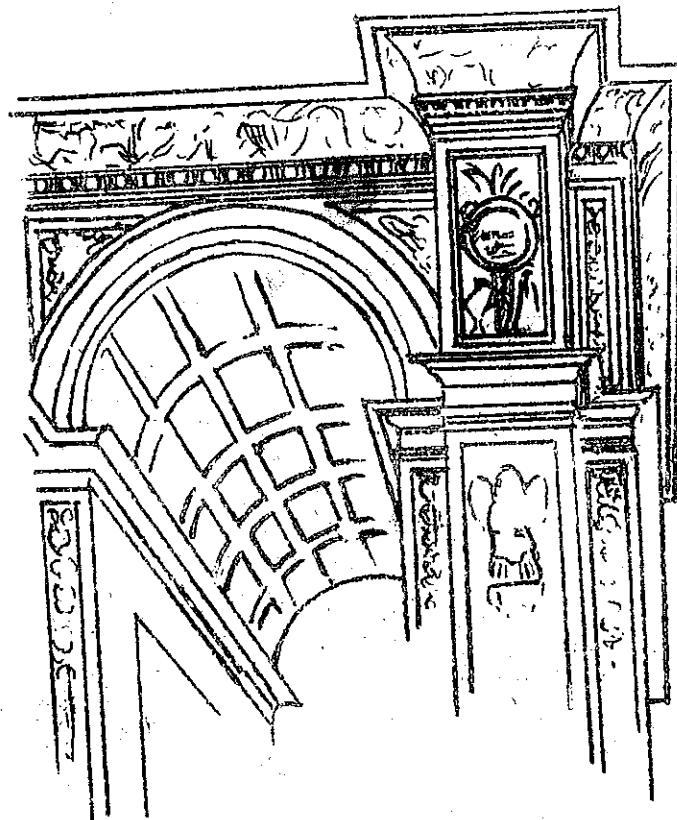
Leif Wahlström, A III⁴ Södra Latin, har ritat av arkitektur, som kan förmodas ha utnyttjats av Werming som förebilder vid ritningen av Södra Latins skolhus. Det rör sig om idel kända saker, vilka Werming som elev på Konstakademien kan antagas ha fått kopiera inte bara en gång utan många gånger.

1. Avslutningen på kampanilen vid domkyrkan i Florens.
2. Den övre delen av västgavlen på domkyrkan i Florens.
3. Målad arkitektur av Mategna. Detalj av fresk i Eremitanikyrkan i Padua.
4. Entréhallen i Thotmes III:s tempel i Karnak.
5. Den romanska katedralen Saint Sernin i Toulouse.
6. Brunneleschi, väggdekoration i sakristian i kyrkan San Lorenzo i Florens.

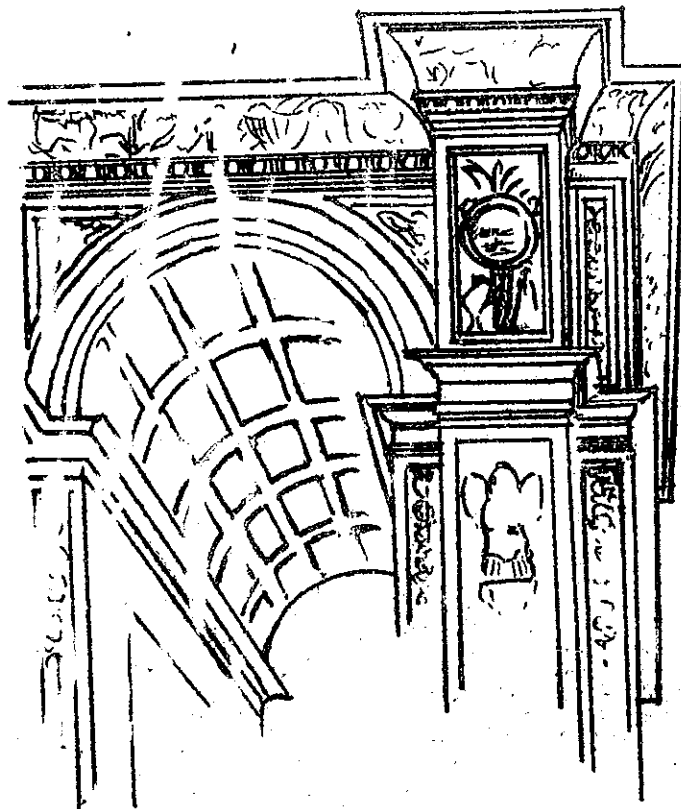

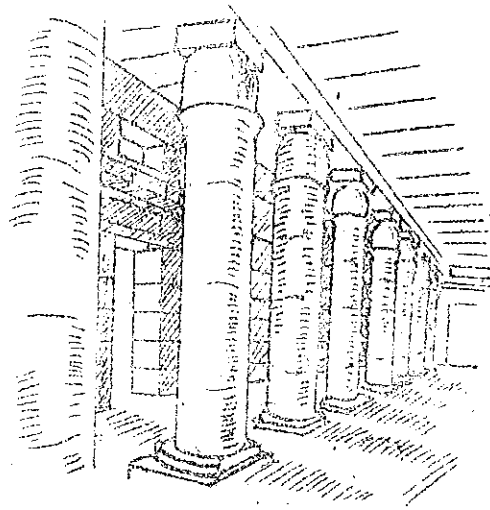

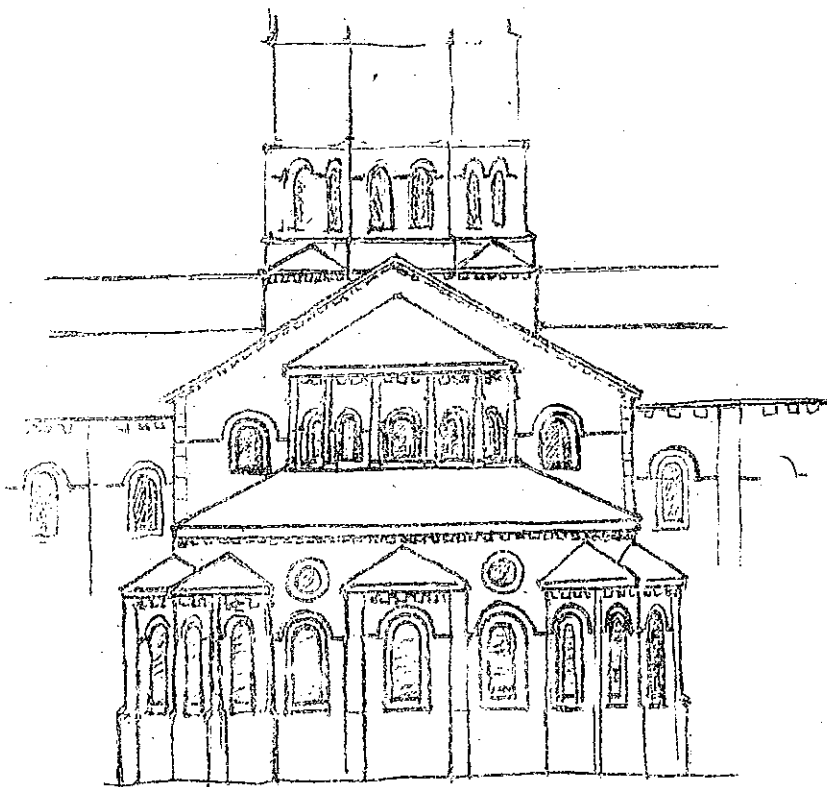

X

X

